ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼՐԱԳԻՐ

ԿԱՊԱՒԱՒԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՒԵՒՏՐԱԿԱՆ

Խոճանդրուխան տարածքութիւնը ընդունելամ է
ծնիքէլէկի մէջ Հրատարակչի տեղ, ու փրուա-
ծոս Պարոն Ր-եւոյ Լոնդիմճեանցի գրատուն
մէջ, իսկ ուրիշ տաղաւնէրոմը Պատուելի Հո-
գեբարձրացոց տեղ։

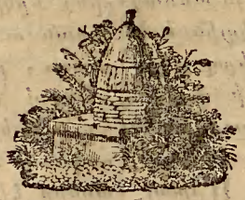

Լրագիրը շաբաթը մէյ անգամ կը հրատարակուի
անձն շաբաթ օր, ու պարեկան գինն է վեց ղա-
նըլ ըստ ծնիքէլէկցոմը ու ըստ ուղարկելու-
րէշ տաղաւնէրը։

ԸՆԹԱՑԻՆ — Ով որ ուզենայ վաճառականութեան կամ ուրիշ գործի վերաբեր-
եալ յայտարարութիւն տպել լրագրիս մէջ, անձն 4 տառէ հա-
մար կը վճարէ 1 կոպէկ արծաթ։ — ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ 25 — ՅՈՒՆԻՍԻ 21 — 1858 ԱՄԻ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ։

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Աստրախան, Մարտի 14, այս տարի 1856 թուին յոտասի 26ին ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅՍՐՆԱԶՆԱՒՈՒԹԵՍՆ ԵՒԿՈՎԿԱՍԻՆ ըսկսեցաւ Ա-ժամագլուխ ազատ գնալ քաղաքի Կամիսաեան լինելոյն ա-տացեալ զաղափ գրատան գործակ Գէորգեան Հանդերձ-վիրատու թեանէրն՝ յոգեփ փոքրիկեան և փոքրիկ Ծատուց-ինան՝ ի պատերազմին ընդեմ Ցիրանցոց, Պարսից և Տաճկաց 1853, 1854 1855 և 1856 տարիներուն։

Երկուշաբթի, մայիսի 12ին Հոգեւոր սրբոյ դպրո-ցական տոնին կատարեցաւ հանդիսաւոր օրհնութիւն այն դրօշակին (բայրաղ) Ալեքսանդրեան լիւցէումին, որ 12 մի-սին (վերստ) Աստրախան քաղաքէն հեռու է։ Ս. յոտ պատճառաւ ժողովրդեան այսպէս կիսատ-պռատ հետևել գրատուն յատկապէս՝ ի Կամիսաեան թեմիս ապատ Գ ազատ ՆԱՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ազգս ձիւն (եղէլ յոտաստութեան) և յոյլոց ձիւսոր և հետևակ զօրաց խառն խառն յամենայն 129 լիչեաց նաց՝ յորոց կազմին զօրք չոխա չոխա պատուելի ձե-րունիկ, և չոխա չոխա մանուհատուկ։ Աստրախանի Գաւառական Գրաքննչական ամենայն աշակերտք զրպիք գինոտ պահանջ, ձագատ և ի ձագատութենէ հրա-ժարեալ աստիճանաւորք մեծք և փոքունք, և ամենայն գինուորական և քաղաքական վերակացն և տորին կարգի մեծաւորք, նաև ի ձագատութենէ ազատ գինուորք։

Օրատուածային տուրբ պատարագն մատոյց իչև-ական եկեղեցւոյն Թղնաւոս սրբազան եպիսկոպոս Կամ-կասեանց և Ալաճովմոյոց, որ պատարագէ յետոյ ա-ռաջ պատշաճաւոր քարոզ։ Քարոզէ յետոյ հանդիսակ-դաս դնացին դաշտը բաց տեղ իչևականին մօտիկ, ուր զօրքն Համալ իրը հաղար հոգի և անթիւ հանդիսա-կանք ազատամ էին։ անդ հասանելոն պէս հատարակոյց աղօթական եւամբ բարեմաղթութեան արար յիշեալ և-պիսկոպոսն և ազատ օրհնեաց զդրօշակն։ Ապէց յետոյ Կամիսաեան լինելոյն զօրաց մեծաւոր Գ ենէրալ Մայոր Ն. Ն. Բուդիլէվն ուսալ զօրացն յՄիհո-ղըմնած ԿԱՅՍԵՐԻՆ իրանց ընդհետալ դրօշակն ա-ռաջի իւր քաջամարտ մարտակցոց պատասխանելն ազգ զայս խօսեաւ։ ,, Ձեր դամանի ծառայութեան և տղա-մարդութեան համար պատերազմոց մէջ ՅԱՂԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅՍՐՆ բարի հետեցաւ ընդհետալ ձեզ Գէորգեան դրօշակին։ Ինկալէք ընդունեցէք զայն թագաւորի ան պարգևը, և պարծանօք ատանդիցէք ձեր որդոց և ձեր թոռանց այս թագաւորական պատմութիւնս, զոր դուք ծառայութեամբ ստացայք։ Ցոյժ ծանոթ լիչեն, թէ ինչպէս Պատուոյ համար ազօթքն, պահպանեցին թագաւո-րի համար ազատ ծառայութենէնն չէին կորչիլ։ Պատ-ճառէից լինելով ձեզ հետ այս առաջ ուրախանալու, որ զօրաց համար անհնազանդ է, ես ինձ ընդգրկելն բանտատուր եմ համարում, որ ինձ վիճակեցաւ այս պա-տիւ առանդել ձեզ այս սրբազան առանդ թագաւորի պատմութեանն առ ձեզ։ Պատ արդարացիք այս վե-րագրին պատմութենս ձեր յետագայ ծառայութեանցն։ Ներուք համառօտ անթերի մէջ, չերմեռանդ ծառայու-թեան մէջ։ անթերի կամքներամ։ Պատուոգրանած թագաւորի Աստուած ձայն տուեք, բազմանդեցիք, Կեցցէ Ցարդ։ Եւ այս վերջին բանը, որ Ռուս սրտի մօտիկ է շատ, ինչպէս առիթրակ որոտալով հնչեցաւ քա-ջարի զօրականաց կարգերումն և ի մէջ անթիւ բազ-մութեան ժողովրդոց։ Զանոնց յետոյ իրը 2000 զաղա-նիքի և նոցա ինչտանցն տաւեցաւ մեծամասն Հայ Ազա-

տակառներով գինի, արաղ, մեղր և գարեջուր շարունակ հին կարգով և անխնայ բաժանվում էին ղօրականացին։ Կանանց համար բաց՝ի սրանից պատրաստել էին մաճառ, մեղր, կոնֆեկտ, մեղրահաց և այլ քաղցրեղէնք։ Ձաշկերոյթին էր առատուկ, բազմաձայն, զուարճալի բոլորովին համակերպ մեծի ուրախութեան և ծանելի անցկին։ Ընդին բաժակ յաղագս առողջութեան Ներսին Մեծապատուելոյն ԹՈՎՄԱՍԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐՆ, և Ներսին Բարձրութեան Ժառանգիդ Կայսերազնին։ Մեծաւորին ամենայն Պ՝ագաղ ղօրաց։ Ձաշկն յետոյ սկսուեցան երգեցմունք, ամենայն տեսակ ազգային ուրախութիւնք, ձիարշաւք, և յերեկոյին եղև Հրաշալուցութիւն 1500 զանազանագոյն լապտերօք ընդարձակ այգւոյ մէջ, որ Պ՝ագաղատոյ Մեծաւորի տանը կապած է։ Էր ընդ նմին արձակվեցան փամփուշտք (շուշխանէք) գիշերվայ տասներորդ ժամին սկսաւ լինկայքն (քալ) և տևեց կէս գիշերվից դէնը։ Միւս օրը Պ՝ևոայլովան լճեանի մէջ ժողոված ղօրքն արձակվեցան գնալ իրանց տներն աղաչհացավ և բաւական արաղ ու գինի բաժիններով։

— Պոլիսեան Տեղեկալն Հրատարակեն Թիֆլիզու գաւառական փոշտի կոնտօրումն սկսած այս յունիսի 15ին մինչ՝ի սեպտեմբեր ամսոյ մէկը ամենայն օր փոշտ կերը Երկօռ և յետ կուգայ այն կանոնների հիման վրայ, զորս Պայծառաւոյալ Տեղեկալն անցեալ տարին հաստատեց, և զորս կարեն ցանկացողքն կարդալ փոշտի կանտօրումն։

Փոշտապետն մտրումն ունենալով, որ լաստիկը, օրագիր և այլ այսպիսի տպեալ գրուածք ոտացող անձանց շատերն ամառ ժամանակը Երկօռ կերթան, հրամայեց փոշտի կոնտօրին ստորագրութիւն բաց անել, ոլոր ցանկացողաց ստանալ կարելի և պայմանս, նոյնպէս և մանաւանդ Թղթակցութիւն քաղաքական փոշտի բաժանման ձեռնոցին մի և նոյն պայմաններով և մի և նոյն դրոշով, որպէս քացայայտած են քաղաքական փոշտի կանոններումն. զորս անցեալ տարին հաստատեց Պայծառաւոյալ աչք Տեղեկալն Պոլիսեան։

Պաւկ. № 45։

Պ՝ղլար Բաղտէից պատուելոյ ոմն պիտի գրելով ինձ ծօ այս համբաւս եթէ ինդրէ հրատարակել մեր Մեղու լրտզրէ ինձպես։

Յայտնի է հաստատակաց որ Պ՝ղլար Պատուականս նահանգային գաւառներն մեկին լինելով, ունի անհամար, մեծամեծ, բարելի պղինձներ, Թէպէտ գեան ամերուստ անխնամած. և որոնց զարգարուն գեղեցկութիւնն, գեանի առատ առատ պղտղաբերութիւնն, շատ քաղաքներն վերայ զարմացուցած են բերուստ. վասն զի միայն 20,000 բազկայ պարզ գինի են տալիս, բաց՝ի նրանցից որ այդ պղինձներն ընդարձակ դեհկներուստ ցանկամ են Թէնեայ ծառեր ապրեշումի որպէս հանար, տօպրն, ցորեան, բրինձ և այլն։ Թէպէտ Պ՝ղլարեցիք, իրանց այդ պղինձներումն հանարվում են աշխարհիս երջանիկ և Թէպէտ առ ժամանակ մի շահվում են, բայց վնասում է ժամանակ՝ որ մեծամեծ վնասներ էլ են կրում այդ պղինձներից, յորմէն չբաւարարվելան մէջ են ընկնում. երբեմն վերայիշեալ առնելով գնում գործ ողջերցին, որ կատարեցած քանդակմէ եղերքը և ջրասոյզ է անում բոլոր այգիները. երբեմն եղեամէն, (ցուրտէն) երբեմն կարկտահարութիւնից. որոնք խոպոտ ընդհատումն են այդ պղինձների վերայ արած ամենայն աշխատանքը. վասն են անցկացնում մշակօղների ջանքը. Թէ տուգանքն բանիսայս տարի Պ՝ղլարեցիք առ հասարակ մնացին անմիթար խղճութեան մէջ։ որովհետև անցեալ շաբաթի ուրբաթ օրն որ էր մայիսի 30 ինն և կէս ժամ անցած գիշերին, երկինքը խիստ Թանձր սեաւ ամպերով մրմնացաւ, սկսան ուժգին քամիք վիզել. մինչ դի մեծ մրրիկ բարձրացաւ, բոլոր բաց պատուհանների ապակիքները իրար խփելով վնասեց. այս միջոցին երկնային սրսուռմը ահ կայծակներն ահել փայլատակմունքը, ամենի սիրտը մեծ սարսափ էդեց. մանաւանդ (1) երկրաշարժութիւնը, որ տեղը էին օրորում։ Էս մրրկի ժամանակին փոքր ժամանակ անց կենալուց յետ յանկարծ սկսաւ սաստիկ անձրեւի պէս կարկուտ դալ, էս տեսնելով ամեն տէր ամէն տան ձեռքերը բարձրացրած դէպ՝ի երկինք առ Աստուած էին ազաչակում. էս զարհուրելի տեսարանը մինչև 3 րոպէ քաշեց. գետինը ձխնի պէս սպիտակացաւ կարկտից. բոլորովին ծնդացան այգիքներըը կարկտահարութիւնից, մինչ դի չմնաց տերև վազերի վերայ, Թող Թէ մնային նորաբոյս խաղողայ ողկոյզները, որ իրենց վազերի տակ Թօթափուած, այդպէս տեղերց սրտիկն բնաւ անդամ աչք ու վրան են քաշել ուսլիս։ տեսնելով սև ամէն բան բնութեան կարգից փոխուած. քաղաքի մէջ եկած կարկտի մեծութիւնը կ՝երևնէր ընկուզի չափ, իսկ այդպես անեւայց մէջ եկածը մեծ խնձորի չափ, որ շատ զարմանալի էր մեզ. Թողնենք էտուր, առաւել զարմանալին այն էր՝ երբ այդիքների մեծամեծ ծառերը, հողմերի և երկրաշարժութեան ուժգնութիւնից արմատախիլ են եղել. և 20 քայլ չափ հեռու են դէն ձգուել մինչև իրենց արմատոյ տեղերքին. որոց որ անհնարինէր է Թէ կարողանային հարիւրաւոր մարդկիններով շարժեցնել միայն։ Յատկի տեսարանի վերայ ամենայն մարդ զարհուրած մնացել է, վասն զի երբէք չէ պատահած աչեն այս տեսակ ծերունիք անդք, այդհետևերք չէրան կարողանում իրենց աչքերի լացը ու կսկիծը դադրեցնել. տեսնելով ջարդարեալ այդիքները անշքեղացած, մրգեղնոյ ծառերը արմատախիլ եղած. վասն որոյ այժմ անուրիսկալ նրանց տեսած օգտին, որ միայն նպատակն որոց այդիքն էին, ձեռքերնին ծոցումը դրած, Աստուծոյն յուսացած սկսեցան այն որբացան Աբեսաղամի խօսքը ասել Թէ «Ձայեցարուբք՝ի Թուչնոց երկնից, զի ոչ վաղեն և ոչ հնձեն, և ոչ ժողովեն՝ի շտեմարանս, և Հայրն ձեր երկնաւոր կերակրէ-զնոսա, ոչ ապաքէն դուք առաւել էք քան զնոսա։ Մատ. գլ. Ը. համար 26։

Պ՝ղլար. 1858 ամի. Պ՝ղլարեցի Յ. Թ. Ռ. յունիսի 6։

(1) Երկրաշարժութիւնը այս վտանգի ժամանակին պատահելով, շատերը գիտեն որ սաստիկ է, բայց շատ մարդիկ էլ կան որ չգիտեն։

ԹՈՒՂԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՋԴԱՑԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՏԻՊՐԱՆ 1.

Վրաջին Աբրամ նահապետէն յետոյ 1260 տարի այ միջոցումն տիրեցին Հայաստանին Հայկայ յեղէն 28 նահապետք և 8 թագաւորք մինչ՝ի Տիգրան Երուանդեան, և նոցա մէջ թէպէտ մէկ քանիսը երևելի հանդիպեացան գործքով քաջութեանց, բայց Պարոյր որդին Սկայորդւոյ առաջինն եղև թագաւոր Հայոց, որ Աբգարեկէս իշխանին Արտազ օգնութիւն անելով Ներսեհ քաջի առնելու ժամանակը և յաղթօղ դանուելով թագաւորական թագ ստացաւ Աբգարեկէս իշխանին, իսկ մեծ նոցաճիները ոչնչ երևելի գործք գործեցին, ուստի և Թըշնամիքը տիրեցին Հայաստանի մէկ մասին, զոր Աբրամ քաջն առել էր.

Ետ ատրիք անցաւ Հայկայ և Աբրամայ յետոյ, որ Հայաստանն կարողացաւ դանել երկրորդ քաջը, այսինքն Տիգրան 1. Սա իւր հօր Երուանդայ մահուանէն յետոյ նստաւ Հայկազանց թագաւորութեան աթոռը.

Վրաջ յայտնի է որ մինչև մեր գրի գիւտը Հայաստան աշխարհումը ոչ ուսումն կայր և ոչ ուսումնարան, այլ միայն պատերազմ, սակայն բնական ձիրքը և հանճարը աւելի էր քան զատացականն, և մերս Տիգրան Երուանդեան գերազանցեալ լինելով բնական շնորհքներով քան զամենայն իշխօղները այն դարու մէջ (որում նման էր միայն Ալեքսան Պարսից թագաւորը) երևելի հանդիպացաւ բնդհանուր աշխարհի մէջ ազգասիրութեամբ, արդարութեամբ, ժուժկալութեամբ, քաղաքականութեամբ, գինուորականութեամբ, մէկ խօսքով ամենայն յատկութեամբք մարդոյ. Պատերազմ լինքն, բայց մեծ անմահ իւր կորիւ և խելօք գործքերով՝ Երջանիկ էր այն ժամանակը, և նա իսկ գլխաւորն, ըստ որում սէր և միաբանութիւն էին թագաւորած Հայոց իշխանաց մէջ, և թագաւորն կարողացաւ առնել այն ամէն բանը, զոր ոչ Հայաստանի լաւութեանը և երջանկութեանը կվերաբերէին, ծնաւ՝ի խաղաղութեան, մեծացաւ հանճարով, շարունակեց իւր կեանքը քաջութեամբ և մեռաւ խաղաղութեամբ, և նորա կենաց երկու ծայրը՝ այ ծնունդը և մահը կը պարունակին իւրեանց մէջ Հայաստանի փոսքը, պատիւը, յաջողութիւնը և սահմանների ընդարձակութիւնը: Աճմանն անպէտ են և կամ համարձակ ասել, թէ բայ՝ի ուրիշ ազգ ոչ միայն չգիտեն այս երևելի անձին պատմութիւնը, նաև այն՝ թէ Հայք ունեցել են թագաւոր թէ ոչ. ուստի մեր Աղբեր, որոյ գլխաւոր խոստումն է Հայաստանի վերաբերեալ պատմութիւնները հաղորդել մեր սիրելի ազգին, նորա թագաւորաց, իշխանաց և ժողովրդեան, նոցա միաբանութիւնը, որ Հայաստանը ինչպէս գրեթէ ծաղկած էր, և անմիաբանութիւնը՝ որով Հայաստանը արեան ծով դարձաւ, և թագաւորութեան, ուժոյ և արհեստից անկանելոյ պատճառ եղև.

Տիգրան առաջին՝ իննեկտրդ պատկառը թագաւորն էր Հայկայ ցեղին, որա կերպարանքը ցոյց էր տալիս նորա կատարելութիւնները, հոգւոյն, և գեղեցկութիւնը մարմնոյն էր պատկառելի, զոր այսպէս է նկարագրում Մովսէս Խորենացին. ,, երեսօք գունեան և մեծաւուն, անձնեայ, Թիկնաւէտ, առոյգաբարձ և գեղեցկատես, և Թէ ,, բայց գովեմ զքաջահատոյն իմ և զնիզակաւորն և ,, զամենևին բոլոր անդամովք համեմատն և ի գեղեցկու- ,, Թիւն աւարտեալ հասակի, քանզի առադ ամենայն ,, նիւ բան իրեարս պատշաճեալ, և ուժով ոչ զրք ու- ,, նելով իւր ղոյզ,, Աբրաբին գեղեցկութիւնն նշանք էին նորա հոգւոյ մտաց, և հանճարի գերազանց լաւութեանը, ինչպէս նոյն պատմիչը կըգրէ, ,, ճեծխիտատ և պերձա- բան,,,

Տիգրան մանկութեան ժամանակը իւր անձին կրկին վերայ Թագաւորեց, և մանրի ու որսի սանձը իւր ձեռքին ունէր, բնութիւնը և բարքը հիմնուած էր համեստութեան և պարկեշտութեան վերայ: Ետ հետս էին նըրանից այն ժամանակուայ դրացի Թագաւորաց Արտաշէսի, Աբգարայ, Բաբելացւոց և այլոց շատերուն, լսելիւոր Թէ Թագաւորը չէ պէտք շատերութեան, պերճութեանց հետ լինի, այլ բարեկարգելու իւր Թագաւորութիւնը, վասն որոյ և էր ,, պարկեշտ՝ի կերակուրս և ,, յըմպելիս, և՝ի խրախճանութիւնս օրինաւոր,,: Բացի այս երևելի պարկեշտութենից, ժուժկալ գտնուեցաւ և մարմնական հեշտութեանց մէջ, որպէս յիշեալ Խորենացին կը գրէ հետևեալ առնուած ,, զրամ ասէին ,, ՚ի հինսն մեր, որք բամբռաւորն (չալիսարայ) երդեին, ,, լինիլ սմա և ՚ի ցանկութիւնս մարմնոյն չափաւոր. ,, ... և յամենայն՝ որ ինչ մարդկութեան պիտանի ,,. Այս բանէն յայտնի երևի՝ Թէ Տիգրան մէկ կին միայն ունէր, ըստ որում և պատմութիւնն մէկ կին է յիշում Օսրոէն անուամբ և երեք որդի.

Իշխանութիւնը խնամոտութեամբ էր կառավարում, լաւ էր ճանաչում մարդոս բնութիւնը, որ Թէ մեծն և Թէ փոքրն մէկ սիրա ունէին, ամենքն էլ նոյն վճռութեան տէրն են, եթէ իրանց խելքը կըբանայնեն ու կըմշակեն. ամենքի գործն էլ արդարութեամբ էր կշռում, առանց քննութեան ոչ ոքի չէր պաշտօն տալիս, և իրև Հայր ամենեցուն վերայ իւր խնամքը տարածում էր. ,, Ա՛րդարադատ և հաւասարասէր կշռով ունելով յա- ,, մենայնի, զամենայն ուրուք կենցաղ մտայն լծակա- ,, կըռեր. Ո՛չ ընդ լաւագոյնն խանգայր, և ոչ զնո- ,, ւաստան արհամարհէր, այլ ամենեցուն հաւասարակաց ,, հնարեր զնամանդն իւրոց՚ի վերայ տարածել զգեստս,,,

Ահա խնամատուն Թագաւոր, ահա հայրենասէր անձն, որ ոչ իրրև տէր, այլ իրրև հարազատ հայր խնամատար էր իւր հպատակաց, ինչպէս իւր որդւոց: Ամենայն կոչմանն և վիճակի մարդոն ըստ արժանեացն խնամք էր ցոյց տալն, իրրև ընկեր վարվելով իւրաքանչիւրոց հետ: Ահա գլխաւոր աշխատութիւնն էր մտնել Հայաստան աշխարհումը քաղաքականութիւն և կրթութիւն զինուորական: Հայ էին ժողովրդեան համար երջանկութեան գրեները, հարստութիւնը, խաղաղութիւնը և շինութիւնը եղ ու մեղրի պէս էին վայելում ժողովուրդքը. ,, խա- ,, ղաղութեան և շինութեան բերող իւղով և մեղու ըզ- ,, հասակս ամենեցուն պարարեալ ,,: Եւ այսպիսի Հայրական խնամքով զարդարեց Հայաստան երկիրը ինչպէս գարնանային բուրաստան, ոսկի և աթոռաձև ատաղ

պես էին, հագուստները թէ կանանց և թէ մարդկանց զարդարան, աղքատութեան անունը կորել էր մէջ աշխարհքին, ամենայն ձեռք աշխատանքի վրայ էին, վաճառականութիւնն և արհեստ ծաղկած էին, ամենայն մարդ ճանաչում էր իւր պարտքը, գիտէր թէ պէտք է աշխատել, Թագաւորին հնազանդ լինել և օրէնսդիր կախուած էր ամենայն երջանկութիւնը։ Թագաւորն էլ միւս կողմից բոլոր օրասէր ջանք էր անում ՝ յայտնութիւնը փառաւորել ամենայն ազգաց մէջ, և իրրև ակն մատանւոյ մէջ երեւելի կացուցանել տանուտէրներին հնայնելու համար։ Ս. յս տես դնենք Խորենացւոյ համառօտ գրուածքը՝ որ Մարիբաս Կատինայ պատմագրէն է առած ,,։

,, Օ՛ի՞ աք՛ի Հզմարիտ արանց , և որոց՛ի բարս արուե-
,, Լեան և խոհականութեան սիրելութիւն կացցէ, որս
,, հիշատակքն ոչ զանգիտացի, և յորդորիչի տպուիսի
,, այլ լինիլ։ . . . . Մեծս սակաւ և արծաթոյ և
,, քարանց պատուականաց և ղեղտուց և պէսպէս գու-
,, նոց և անհաւասից, արանց հասակաց և կանանց միան-
,, գամայն բազմայոյզ, որոյ տեղագրիչքն երկրի զգեղա-
,, ւորս երեւելին արանչելիք, և գեղատեսքն ըստ ժամանա-
,, կին առ հասարակ դիւցազնացեալք ,,

Տիգրան բայ՛ի քաղաքական կարգադրութեանց նոր կարգ ու կանոն սահմանեց և զօրքի մէջ ձիաւորաց և հետեւակաց թիւը շատացրուց, սակայ կրճատել պատերազմական զրծքաւոր, նետ, տատար (գլխարան) երկաթեղէն շորեր թաւը ու նիզակ, որ մի միայն սուր բանակի (օգտուլ) անդր թշնամեաց սիրաք զարհուրելիս էր ,, ։ Հետևա-
,, կանութեան՛ի վերայ ուշց ձիոց բերելոյ, և պատա-
,, ւորեն առ հասարակ դիւցազնեալք, և շիշաւորքն՛ի
,, սուսեր և՛ի տեղ նիզակի վառեալք, մերկքն վահա-
,, նք և զգեստիւք երկաթոյ պատրաստեալք։ Որոց է
,, մի վայր հասելոց բաւական էր տեսլեն միայն, և որ
,, ՛ի նոցանէն պահպանակաց և զինուց փայլմունք և շա-
,, ղիւնք, զթշնամին արտահալածել ։

Տիգրանից առաջ Հայոց երկրի շատ սահմանները թշնամիքը տիրել էին։ և նոցա ձորի էին տալիս , սահման սա, որպէս տես Խորենացին, մեր աշխարհը խլեց թշնամեաց ձեռքին, տալուց նոցա ծառայութեան և հարկին, և ընդ հակառակն ուրիշներին տուս մեզ հարկ տա-
,, ւոզ ,, Ա՛ր Տիգրան սահմանեցանց թագաւորացն մերոց
,, հարստացն և խաղաղացն և արանցն այնոցիկ և ա-
,, մենեցուն քաջ . . . . և Հայոց ոչ սակաւ ժամա-
,, նակս ընդ իւրև նուաճեալ հնազանդեցոյց։ Ի՛ զահ-
,, ման մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ՛ի հնութեան մեր
,, հասուցանել յերեսս ծայրից բնակութեանց ,,։

Հայոց առելով սիրեն խնամքով վարը Ս. տես բնակիչները, որոց Ս. բառ քաջն սիրեց, և սա մինչ՛ի հին սահմանը հասցուց իւր իշխանութիւնը. ուր հասցրել էր Ս. բառ, և հարկի տակ ձգեց, ,, Ընդունց կացեալ գերս (ասխ) և արութիւն ցուցեալ , զորդս մեր բարձրացոյց ,, և զընդ լծոյ կացեալս՝ լծակից և հարկատահանձս ,, կացոյց բազմաց ,,։

Տիգրանայ ժամանակը Թագաւորից Պարթից վերայ մեծն Արիւռ՝ Ասենոփոնտ իւր պատմութեան մէջ Արբասի հնութ վերայ այնչափ առասպելաբանութիւնք է խառնել Ձենոբատութեանց հետ, ինչպես Յունաց պատմագրաց սովորութիւն է, որ շատ քաղաքական և զինուորական անցքեր կատածանաց նեղբոյ ընկան, մինչև որդոյ Թագաւորիլը առաջ գնում քան զՀօրը։

Մնք չմտանելով նորա դրուածքի վերայ դատաղատութեան մէջ, սկսենք պատմել Տիգրանայ պատերազմները որ Արբասի հետ միասին տուեց ; հետևելով Մովսէս Խորենացւոյն և ուրիշ պատմագրանց։

Պատերազմ Ա.

Տիգրան Հայոց Թագաւորը լսելով Արբասի զօրանալը և նորա դէպ Հիկի յառաջութիւնը շատ ուրախացաւ, քան որում առաջուց ծանօթ էին միմեանց ։ և Արբաս իւր երիտասարդ ժամանակը շատ էր եկել Հայաստան և Տիգրանի հետ միասին Հայաստանի անտառներում հօտ շատ էին արել ։ Արբաս ունենալով իւր մտքի մէջ պատերազմ բանալ իւր պատ Ս. Ժողովուի, Արտաց (քրտի) Թագաւորի հետ, գայն կապեց Տիգրանայ հետ, որ հնին դաշնաւոր նորա ազգակից մեծութեանը։ Կրան խոստացել էր Տիգրանը ամենատեսակ օգնութիւն, ինչ որ հարկատ կը լինի նորան։ Արբաս հշտեւով իւր զօրութիւնը Ս. Ժողովակայ հետ, տեսաւ որ կարող է ինչ միայն դէմ առնել այլև յաղթել նորան , ուստի և հնազանդ լրան անկախ իշխող ինքնակալ Թագաւոր Պարթից, որ մինչ՛ի այն ժամանակը հարկատու էին Արտաց։

Ս. Ժողովակ խնամութիւնը Արբասի միութեան թիւնը և պէր ունենալը Տիգրանայ հետ , մեծ երկիւղի մէջ պատերացաւ , չունէր նա վստահութիւն, բայց շատ լաւ գիտէր խորհրդաւորութեան արհեստը և խորամանկութեան քաղաքականութիւնը։ Գիտէր՝ որ Արբասը մեծակ չէր կարող կռուել Տիգրանայ օգնականութիւնը չունենալ։ Տեսնելով իւր ազգակցութիւնը, նուաճելու նորա զօրութիւնը և իւր երկրի էլ միաք բերելով , որպ կարասրութեան իւր Թագաւորութեան կործանումն էր , մտածեց ամենավստահ և անմոռանալի հնարք, գործ թէ կռնակ միայն անեն, որ գոնէ ազատ լրբեան յայս երկու ստիայն ։ Ս. Ժողովակի գլխաւորութիւնն էր ազգերը լինել Արբասի յառաջապահ մութեանը, բայց ի՞նչ կերպով կորել նորա և Տիգրանայ միջ միաբանութեան կապը։ սիրոյ առելութեան կրակը վառել , և եթէ որանը չյաջողին , մեկ կերպով Տիգրանին կորստանել , վասն որոյ խորհուրդ հանձնց իւր նախարարաց , այս գործառնութիւնը յառաջ տանելու։

Նախարարքը խորհուրդ առին նորան շատ մեծ զրպ հատուցել իւր աշխատութենին, և օգնականութիւն խոստել ՛ի դաշնակիցը Թագաւորաց , մանաւանդ իւր անկորով Արեստան Լուսաւորչ Թագաւորին , և անհամար բազմութեամբ ՛ի միայն Տիգրանին, այլև Արբասին դէմ կանգնել ։ Ս. յս խորհուրդը թէ և շահաւէտ էր Ս. Ժողովակին, բայց Տիգրանայ քաջութիւնը միտքը բերելով , սարսափում էր անձն , գիտէր թէ կռուում չէ կարող յաղթել նորանց, ուստի կանացի խորհուրդ մէջ մտաւ և պատճառութեան եղանակ գտաւ Տիգրանին ապանելու , վասն որոյ և առաց։ Թէպէտ այդ կերպով էսրել է մի քանի ժամանակ խափանել նորա յառաջացումը, բայց շեմք կարող մեկ պատերազմով յաղթել երկու մեծ էլ ՛ի միասին, վասն որոյ այս գործքի մէջ ոչ միայն պէտք է շատ ծանր զօրք հատաքել , այլև հատատատն հնարք

դանել աղաւոտ Թեան այս անդարձ կորաւնէն և երկու երկիւղալի Թշնամւոց ձեռքէն։ Ալիւթին կարելի է նաւա-
ձել, իսկ Տիգրանին խարէութեամբ և դաւաճանու-
Թեամբ։ Ո՛չնչ բանով չէ կարելի այս դիտաւորու Թիւնը
դուխ տանել, եԹէ ոչ երեսանց բարեկամու Թեամբ, և
այս կը յայտնի եԹէ Հայոց Թագաւորի քոյր Տիգրանու-
հին լինի կին առնուի, երբ այս յայտնի, այն ժամա-
նակին չէ դժուար մեզի կեղծաւոր բարեկամու Թեամբ միա-
նալ Տիգրանի հետ, խոթել նորա ընտանեացը, և նորա
հաւատարիմ մարդկանց ձեռքով սպանել նրան։

Ա. յս կանոյն դաւաճանու Թիւնը և խարդախու Թի-
նը Թագաւորին հաւանելի երևեցան նորա անարգ խորհը-
դակիցին աչքին, վասն որոյ Ա.ժդահակ դրեց Տիգրա-
նոյ վրայ դիր, որով լծորդում էր նորա քոյր Տիգրանու-
հին երան կնու Թեան համար։ Ա.յս Թղթին օրինակը՝ զոր
Մովսէս Խորենացին Աղիրատին առած կը դրէ։

,, Գիտէ սիրելի եղբայրու Թիւն քո, որ ոչնչ բա-
,, րու Թիւն կայ պարգեւած մեզ աշխարհի վրայ չատա-
,, ուածներից, քան խնամատուն և հզոր սիրելեայց բազ-
,, մու Թիւնը։ Ո՛չ այսպէս և դրան չեն համարձակիլ
,, մոռնել խոստո Թիւնը, և մատնիչին էլ շատով կը
,, վախչեն, իսկ ներսից չգտնելով ոչ մեկից մեզ այս-
,, պիսի չարու Թեան կը հարածուին։ Ա.րդ՝ այսպիսի
,, օգտաւէտ շահը՝ որ բարեկամու Թենէն կընկնի, տես-
,, նելով, միտք ածի, որ աւելի հաստատուն պահենք
,, մեր միջի սէրն, հաստատել, որ երկուքս ամէն կոր-
,, մանի ամրացած, ողջ և անշարժ ունենանք մեր ան-
,, րու Թիւնը։ Ըս այս կը լինի, երբ որ քո սիրելի քոյր
,, Տիգրանուհին լինի կնու Թեան ի՛մս։ և եԹէ լսելի
,, կըհամարես այս իմ խնդիրը, հաւատա, որ Ա.ս
,, Թագուհի Թագուհեայ կընկնի։

,, Ողջ լեր Թագակից մեր և սիրելի եղբայր,,։

Տիգրան ոչնչ կասկած չունենալով Ա.ժդահակի դա-
ւաճանու Թենէն, մեծ վստահանալու Թիւն արաւ նորա դես-
պաններին, համաձայնեցաւ նոցա առաջարկու Թեանը։
Յետ առհմանելոյ ամենայն նախընԹացոյ կարգադրու Թիւնը
և յետ վերադարձ համաձայնու Թեան, նշանադրեալ ա-
մուսնիքն պատահեցան միմեանց երկու տէրու Թեանց սահ-
մանները վերայ և պատկառ կատարեցան ամենախառատաւոր
հանդիսիւ, նոցա արժանաւորու Թեանց համեմատ։ Ա.ժ-
դահակ, իւր դաւադրու Թիւնը և սրտնեղու Թիւնը կա-
տարելու համար կարդաց Տիգրանուհոյն Թագուհի Մա-
դհեաց, և հրաման տուաւ, որ ըմպէր պաղատալ նրանից
ունենայ կախարդն և նորա կամքին հնազանդ լինին, և
ձևացաւ սիրող նրան աւելի քան իւր միւս կանայքը։ Ն.ր-
քան Թոյնում էր իւր ծածուկ խորհրդի մէջ, և յանձնել
էր նրան նաև իւր Թագաւորու Թեան կոտորածու Թիւնը։
Ա.յսչափ պատիւ տալու և վստաքը աւերելու միտքը
ոչնչ էր, եԹէ ոչ գողանալ նորա միտքը։ և նորա ձեռ-
քով Տիգրանին սպանել։

Մ.կ օր Ա.ժդահակը խօսելով Տիգրանուհոյ հետ,
խօսք բացեց Ալիւթի վրայ, Թէ Պարսկաստանում խոտոր-
Թեան մէջ է ձգել, Թէ Տիգրանը նորա հետ միացած
է, և Թէ չդիտես, որ քո Հայր Օ.սրուհին նախան-
ձով քո Թագուհի Թագուհեայ լինելը, դրդել է քո
եղբօրը միանալ Ալիւթի հետ և յափշտակել իմ ա-
Թոռը, և Թագաւորել Պարսից վրայ, և Օ.սրուհին
լինի Թագուհի ամենից վրայ։ Շատ խօսելուց յետոյ ա-
սէ, կամ պէտք է քո եղբօր սպանու Թեան հնարը գտնես,
և կամ Թէ ոչ Տիգրանդ դուրս կանուխ և կը
խայտառակուիս ամենի առաջը։

Խմոտուն Տիգրանուհին շատ զարմացաւ այսպիսի
անխիղճ առաջարկու Թեան վրայ, զարմանալի էր այս կը-
նոջ մեծահոգի սիրտ Թիւնը, որ ամենևին նշան ցոյց չուտա-
նեղանալու, երեսի գոյնը չփոխեց, ինչպէս Թուլասիրտ
կանանց բնու Թիւն է, այլ իւր եղբօրը օգնելու համար
երեսանց ցոյց տուաւ իւր համաձայնու Թիւնը՝ հանդարտ
պատասխան տալով, բայց առանց կորցնելու ժամանակը
շտապեց իմաց տալ իւր եղբօրը հաւատարիմ
մարդոյ ձեռքով Ա.ժդահակայ նենդու Թիւնը։

Ա.ժդահակայ ուրախու Թեանն սահման ու չափ չկար
Տիգրանուհոյ համաձայնելու վրայ, կարծեց Թէ ամենայն
բանը գլուխ եկաւ. բայց չիմացաւ Թէ կինն խելքը եր-
քան վնաս, կարող էր մարդ ճարի, բայց եղբայր ոչ. վասն
որոյ մարդ ուղարկեց Տիգրանի մօտ դալ տեսու Թիւն եր-
կոց Թագաւորու Թեանց սահմանի մէջ, որպէս Թէ մեծ
հարիւրաւորու Թիւն կայ խորհելու երեւելի բանի վերայ, որ
չէ կարելի գրով կամ մարդոյ ձեռքով յայտնել։ Տիգ-
րան առաջոյց պատճառալով Ա.ժդահակայ դաւաճանու Թիւնը
պատասխանից դեսպանին ,, Նա կերևայ Ա.ժդահակի
դէմ ոչ տեսու Թիւն՝ այլ կռիւ։ Ա.ժդահակը խոնարհալով
այս պատասխանը՝ տեսաւ որ իւր բոլոր հնարագիտու Թիւնքը
ոչնչից էլան, ընկաւ խորին մտածմանց մէջ։ Թ.ագին Հա-
յոց Թագուհին բոլոր ունէր պատրաստի, և
կարող էր առանց դժուարու Թեան դնալ պատերազմ Ա.ժ-
դահակի վերայ, բայց աւելի լաւ ջարդուփսոր անել Թըշ-
նամւոյն դեռևս ուղարկեց Ալիւթոյի մօտ, որ պատրաստ-
ուած էր այն ժամանակը կռիւներէն վերայ Պարսկաստա-
նի զանազան ազատամարտից հետ, նուաճելու նրանց, իսկոյն
անելով դալ Ա.ժդահակի վերայ պատերազմ։ Տիգրան ամ-
բարտաւան իւր տեսու Թեան սահմանները, որ չլինի Թէ Ալ-
դացոյց Թագուհին դաշնադիր և անվստահելի Ա.ժդահակի
մանկ իւր աշխարհը։ Ա.պա ժողովից բուն Հայաստանի
զօրքը և իւր հպատակ ազգաց ևս, այն է, Վրաստական
կայսեր, Ա.ղուանից, Ա.լբոց և Ի.նուական Գամկաւոր,
խառնեց Աղիրատ վրայ, ինքն առաջնորդելով բազմաթիւ
զօրքին։ Ա.ժդահակ նմանապէս պատրաստ ունելով իւր
զօրքը դարձ եկաւ նորա դէմը. երկու Թշնամւոյ զօրքը
պատահեցան Երասխ Ա.տրպատականի սահմանի վը-
րայ։ Պատերազմը սկսաւ և քաշեց հինգ տաւիղ, որումէ-
տև Տիգրան՝ մեկ որ ապատամբեր Ալիւթոյի գալատեանը,
և երկրորդ՝ չեր տատկացնում կռիւը կատարածելով, Թէ
մի՛ գուցէ Ա.ժդահակին բարկացնէ Տիգրանուհոյ վերայ,
քանի որ գտանվում Աղիրատ մէջ, և աշխատում էր,
որ կարողանայ իւր քոյրը ազատել, և ապա պատերազմը
սատկացնել, ու վերջին ջարդը տալ։ Յիրաւի այս Տիգ-
րանուհի Թագուհին հաղթուած տղամարդու շուր՝ անցկա-
ցաւ պահապան դնդի մէջէն, և եկաւ իւր եղբօր մօտ։

Տիգրան տեսնելով իւր քոյրը սատկացուց սա-
տերազմը, հաւատաց այս ժամանն և Ալիւթոյ մեծ զօրքով։
Սատկացաւ երկու կողմից կռիւը, և Պարսից զօրքը
չկարողանալով դիմանալ՝ խոնարհ սկսին կարգը, և այնպէս

սկսան կռռել, յայնժամ քաջն Տիգրան առաւծի պէս վայր վազեցաւ Ա֊ժդահակի վերայ, որ պղնձեայ շղթերու նէր հագած և այնպիսի սաստկութեամբ նիզակը (տեգը) խրեց գօշի տախտակի պէս մէջը, որ դուրս քաշելու ժամանակին Թոքի կէսը հետը հանեց, և սատակեց իւր դաւաճանին։ Պարսից և Հայոց զօրքը առաջ սկսին թշնամեացը ինչպէս անհովիւ ոչխարներ, կոտորելով ձեռք ընկածին, և առան Նկատառն քաղաքը Ա֊րտաշ Թագաւորութեան։

Նկատս լերկե օրինաւոր ժառանգ Ա֊րտաշ Թագաւորութեան տիրեց նորան։ Իսկ Տիգրան հաստատելով իւր յանկութեանը՝ ոչնչացնելով իւր թշնամւոյն, առաւ իւր մոտ Ա֊ժդահակի գանձը և 10 հազար գերի, որոց մէջն կին Ա֊ժդահակի առաջնի տիկինն Ա֊նոյշ, և նորա միւս կանայքը և որդիքը, բերեց Հայաստան աշխարհը և բնակեցուց Ա֊բարատայ սարի արեւելքի կողմը մինչ ի Նախջուանայ հողը։

Իսկ իւր Տիգրանուհի քոյրը առաքեց Թագաւորական պատուով իւր մօտանով շինուած Տիգրանակերտ քաղաքը Նախջուանայ երկիրը և այն գաւառը ընծայեց նորան, որպես ազգին ծագմունք ազատ նախարարութեան, որ Նաահանիկ էր ասվում, այսինքն ցեղ Թագաւորութեան։

Ծնեալ Խոսրովային Տիգրանայ միւս պատերազմայ վերայ այսինքն Լիւդացւոց Բաբելացւոց հետ ոչինչ չէ գրուում, բայց այն արտաքին պատմիչք՝ Հերոդոտ Հալեռնացի, Ինիդորոս, Պլուտարքոս և Յուստինոս գրել են, յորոց առեալ և Մկրտիչ վարդապետն Չամչեան գրել է իւր պատմութեան մէջ, ուստի մեք ևս ինչպէս Չամչեանից նմանապէս և օտարազգի պատմագրութիւններից առեալ հաղորդենք մեր սիրելի ընթերցասիրաց։

Հ. Գալանդակեանց։

ՎԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՄԻՆԻ

ՆԱՄԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Օ.

Հերոսական օրագրի առաջին տախտակումը (էջ 6) գրում է Մահմանուս վարդապետն Նազարեանց «Հայոց լեզու» առեալ նմանօրէն միայն աշխարհաբար լեզուն մեր ընդհանուր լեզուն է, ուրեմն գրաբառն չէ Հայոց լեզու ըստ բանի վարդապետին։ Եթէ գրոց լեզուն մեռած է, ուրեմն և անպիտան է, որովհետև մեռածն անկենդան գրով՝ կարող չէ կենդանութիւն տալ ուրիշի։ Օ այս բանս Եթէ ստոյգ և Եթէ անստոյգ՝ պարզական է գերազանց վարդապետն ընդունելու իւրեն անհակառակելի Հմտութիւն, վասն զի ինքն իսկ յառաջուց գրած է «Լեռնէ՝ ի Լեռնականէն աղբերանայ ես ուշ ի Լեռնկունէն», (ի յառաջաբ. Հոգեբ. էջ 6), Եթէ չկամենայ ընդունել, այն ժամանակ կհարկաւորի՝ որ կամ քերէ կամ առ իւր անձը միայն վերաբերէ զհետևեալ տողը. «Եկէ՛ որ՝ ի հակառակն քերէ՝ ի խորհիս, խելառորոյս ընդ առնէ՝ զպարզունսն, (նոյն էջումը)։ այսինքն ով որ այս առաջիս հակառակ կարծիք կունենայ, մեք զնա առանց տալու խելառորոյս խելագար ըսելու, խելացնորը։ գէթ կրկնէ՝ «Ամենայն այժմ քննել՝ Եթէ ոչ է հակառակ կարծիք ունօղն։ Լօ տեսանուք եմ՝ որ գերազատիս վարդապետն լինքն է այդպիսի հակառակ կարծեաց մէջ երբեմն և տատանեալն, վասն զի նա լինքն է՝ որ իւր Վարդապետարանի մէջ (էջ 9) զգրոց լեզուն մեռած անուանելէն յետոյ՝ ասած էր Եթէ «Մեր հին մատենագրութիւնն է հարուղ հոգեղէն ուռնդ պոլ . . . . ըստնի իւր մէջ ունի պարարտ հիւթ և նիւթ . . . ըստնի էնեպտուածնա և էնեպտուածութիւն նիւթեր», և Եթէ «Մեր հայրենի լեզուն (յայտ է՝ Եթէ հին լեզուն, վասն զի նորն ունի կենդանութիւն մեր ժամանակումը ըստ իւրն բանի) անհիւթ և անճոռնի է», և այլն։ Լե դարձեալ նա լինքն է՝ որ այս օրագրութեան էջ 35.) ասում է՝ «եթէ որ մեր աշխարհաբառ լեզուն մի 50 տարի . . . . այս հիմարութիւն վերայ գործ հպարտիս ես յառաջ գնաս, այնուհետև հին լեզուն, որ իւր հիւթը և ճոռնիը պոռել էր նոր լեզուին . . . . այնուհետև նոր ստանի նա»։ Վերոյ այս երկու ասացուածոց մէջ երևումէ յայտնապես երկու հակառակ կարծիքն, ուստի և հակառակախոսութիւնն, վասն զի առաջին ասացուածի մէջ՝ զմեր հին լեզուն և զհինն մատենագրութիւնքը (որոց մէջ պարտնակի և լեզուն) անհիւթ, անոնի, անճոռնի, անէնեպտուած անուանեց, իսկ երկրորդ ասացուածի մէջ ջերմագին փափագ է ցոյց տալէ, որ նոյն իսկ հին լեզուն իւր հիւթը և ճոռնիը նոր լեզուին տալին յետոյ, և զիւր մանուկը (այսինքն զվիժուածոյ նոր լեզուն) կենդանացնելին յետոյ, իւր կենդանութիւնը կոչտանէ և մեռանի։

Ընդ եթէ անհիւթ, անոնի, անճոռնի, անէնեպտուած է հին լեզուն ի՞նչպէս ուրեմն կարող իւր չունեցածները տալ նոր լեզուին և կենդանացնել զայն։ Լե եթէ ունի և կարող է տալ հիւթ և ճոռնիք և էնեպտուածութիւն, ի՞նչ պատճառաւ անհիւթ, անճոռնի, անէնեպտուած կամ մեռած պիտի կոչուի։ Լե եթէ մեռած է, ինչ միջոցով ապա մահ է ցանկանում նման վարդապետն. միթէ արդեն մեռածի հոգմար՝ արժանէ, և կպատշաճի՞ ասել «Ուժ մեռանին», և ոչ արդար օրէնք թոյլ կը տայ կամ կը հրամայէ մի Եերակատար ծնունդի կամ նեղանդամ զաւակի կենդանի նաթիւնը վերը լինչ զօրացնելոյ համար գնորա ծնօղը (Եթէ և լինի նա շատ հիւանդութեց, ծերը) սպանանել, կեանքից զրկել։ Ուժ գործ է մոր արդանդը ուտել, մոր վերը ծակելով դուրս գալ և մայրասպան լինիլ ինչպէս գրում է սուրբ Բարսեղ Կեսարացին (ի գիրս Ա եզնոց. գլ. Թ)։ Ուստի համ ցանկութիւնս այդպէս չէ, այլ այսպէս է, այսինքն եթէ աշխարհիկ լեզուին (որ սկսած է ուշ Եթէ նոր այժմ Նազարեանց վարդապետ ընդունելով, այլ քանի՛ հարիւր տարիներով յառաջ) եթէ կարելի և լինի օր ըստ օրէ զրաբառին մեռնելով կանոնաւորվիլ, գեղեցկանալ, հասունանալ և բարգաւաճիլ, մեք նորա ծնողն և ս, որ է գրաբառն՝ միշտ կենդանի անուանե մնայ յօդուտ և ի պարծանս ազգիս, ինչպես մեր նոցան է մինչև ցայսօր աղջամուղջային ձանիւք մեր լոյս

մանավանդ մատենադրաց, որոց մեծ մասն եղած են (ինչ- պես ցույց է տալն Ագաթանգեղին պատմութիւնն) յաբեղանե- ղից և յայլ աբեղայական (իմայիք ազգի օգտի ցանկա- ցող, աշխատասէր) եկեղեցականներից։

Այնը սխալուէր և մեղադրելի չիը լինեը գերապա- տիւ վարդապետն, եթէ լինքն ևս այսպիսի բարի մտա- ծութիւն և այսպիսի բարի ցանկութիւն ունենար ազգա- պէրական հոգւով։ Բայց ցաւելի՛ և յոյժ ցաւելի է ար- գասի, որ նա վոխանակ գրոց լեզուի երկարակեցութեան և անմահութեան վախազելոյ, և վոխանակ նորա բար- գաւաճութեան ջանք տանելոյ (ինչպես ջանք տանում են Ալիքսանդեան միաբանք, և մեր միջումը գանուած աշխա- տասէր արեղայք, վարդապետք, եպիսկոպոսք և այլ գիտ- նաւոր անձինք յեկեղեցականներից և յաշխարհականնե- րից) ցանկանում է նրա մահուան. և ոչ միայն այս՝ այլ և աւելի ևս խոտոռութիւն և անկարեկցութիւն ցոյց տա- լով, (որ սարսափելի բան է և անվայել որ և իցէ քրիս- տանեի, մանաւանդ վարդապետի) ասում է իրը ուրախալոյ սրտիւ ՝՝ Այո՛-հեգհ՝ յո՛-ւլէ էջր մոր (այսինքն գրոց լեզուի) մահը, այլ մանաւանդ ինչ հարիւրաւոր ևս,,։ Որ Աբա- ժանն հարազատ զաւակ այսպիսի քաջմանելի ձայները կը- յօժարի իւր բերանի կամ գրչի շրմունքներից դուրս թռչցնել քան՝ ի քանի մի անգգայ խօսող մարդերից, ՝՝ որոնցից (վարդապետի լեզուատն իմ խօսում) Այոհաննէս պահի չէ ևս ցայլ ,, ասին։

Ը.

Ի՛ջ 7 ասում է ՝՝ Հայոց լեզո՛ն . . . է մի ձի՛ղը այն մեծ և լայնատարած Հնդկա—Եւրոպական Ամուիրիս լե- զո՛ների։ Եւ արդարև Հայոց լեզո՛ի յարակցութիւնը Սանս- կրիտեան արմատի հետ, ինչպես երևում է, Օ՛ենդի ինքնորոշ- ութեամբն է,,։ Եթէ հայոց լեզուն ճիւղ է, և Սանսկրի- տինը արմատ, ուրեմն և գերապատիւ վարդապետն իւր նոր հայախօսութիւնը թո՛ղ Սանսկրիտին լինի, թո՛ղ Սանսկրիտին առնու հիւթ և ծուծ, և ոչ թէ մեր ե- ռաժ անուանեալ գրաբառ լեզուին, վասն զի աւելի հեշտ է արմատին ճիւղ բուսանել, քան թէ ճիւղին ճիւղ։ Բայց աւելի շնորհակալութեան պարտաւոր կըլիայուցանէը զնս և զգրոը Հայոց ազգը, եթէ յայտնէը և թէ Սանս- կրիտեան լեզուի արմատն ի՛ր գրաճառութեան է գոյացած, և թող յայտնէն՝ եթէ աշխատէը և բառարանները գրելու Սանսկրիտերէն—Հայերէն, Հայերէն—Սանսկրիտերէն։ Այսն զի նոր Հայախօսութիւնը ծաղկեցնելոյ համար բառարանների հարկաւոր լինելը՝ ինքն ևս խոստովանած է իւր Հոգեբանութեան գրքի յառաջաբանի մէջ (էջ ժէ) ասելով ՝՝ Անհոգնել պնդեմ պարտ է, և ըստ կարո- ղութեաց ի պէտս նորին յայտնութեան հայրենի դպրու- թեան և լեզուիս, ոսպես տեղեկանալ, քննարկեա զայլ լեզուս, նմանապէս զբնագիր հայրենի դպրութեանս և լեզուիս . . . ընդ ասել զԱրեմտականին, զԱրաղեխականին, զՈգ- ղեխականին և զԱրաւաղին,,։ Այս ևս այսպիսի աշխատանք- ները անօգուտ չեմ համարիը, բայց որովհետև մեր լե- զուն այնքան յարակցութիւն չունի այդ նշանաւոր լեզուների հետ, որքան ունի Սանսկրիտեան արմատի հետ Օ՛ենդի միջնորդութեամբ, ըստ կարծեաց և ըստ վերոյ- գրեալ բանի վարդապետին, այն պատճառաւ կարծեմ եմ, աւելի պիտանի և օգտակար կարծեն լինել Հայոց նորահաս մատենադրաց՝ Սանսկրիտ լեզուի բառարաններն։ Բայց չգիտեմ նոր Հայախօս վարդապետն Գաղարեան դիտի՞ արդեօք այնքան Սանսկրիտերէն, որքան Սանսկրի- տախօս Հնդիկն պիտի Հայերէն։ Եթէ ունի նա ըստ բաւականին այսպիսի լեզուագիտութիւն, կը մեղանչէ ան- շուշտ, և անիներելի կը մեղանչէ, եթէ չաշխատի ղայ աղգօգուտ գործը ի գլուխ բերելու, զի ՝՝ Որ պիտեղ ըզ- բարին և ոչ առնիցէ, մեղք են նմա ,, ասում է սուրբ Գրաքեան Յակոբոս (դ, 17)։ Ու ես աւելորդ չեմ հա- մարում յիշեցուցանել վարդապետին իւր գրած այս բարի խրատները։ ՝՝ Բայն սրա առանց վարձատրութիւն յու- սալոյ . . . ։ Յօժարութեամբ գործ կատարիր, երբ որ մինը պահանջում է քեզանից մի բարի բան առնել քո եղբայրակիցների համար (ի Գ. արդապետարանի էջ 198.)

Ը.

Նայն էջումը. ՝՝ Այս գրոցը (այսինքն Թէ Հայէ լե- զո՛ների խոտոռո՛ւթենից յեթող գալէս և Հռիքնից իւր հայ- րենիքը, հաստատո՛ւ է իւր իշխանութիւնը Հայաստան աշխարհի վերայ, և իւր բնական գործունէութիւնը կատա՛ր է Հայեան լեզուս։) Շատ ապաշխարեա՛ք է երևում։— Խնդրում եմ գերապատիւ վարդապետին որ բարեհաճի ցոյց տալ, կամ գոնէ պարզ բանիւ ծանուցանել, որն է առաստելական՝ և շատ առաստելական երևցած բանն. արդեօք լեզուաց խառնակութի՞ւնն, արդեօք Հայկի ի Հռոբելոնի յիւր հայրենիքը դառնալն, արդեօք նորա և նորա զաւակաց Հա- յեան լեզուաւ խօսե՞լն, այս երեքիս որն է առաստելական։ Եթէ առաջինն, սուտ է ուրեմն (զոր քաւ լինի ասել ։ Առաստաճաշնչէն պատմածն (Ծննդ. ժա՛. 1—9)։ Եթէ երկրորդն, ուրեմն ոչ Հնմարիտ պատմութիւն, այլ մտա- ցածին առաստել գրած է Մով—Ե՛բաս Կաթինայն, և ի նմանէ առնելով Աղեքս Խորենացին, ուրեմն և մեծն Ագաթանգեղոս՝ այն խմաստասէն՝ այն բարեկարգ Թա- դաւորն առաստելական բանը իրրև ստոյգ բան ընդունե- լով՝ ոչ միայն ինքն է խաբուած Թեոդեսիոս և դիւթա- հաւատ մարդոց նման, այլ և քաղուց և դրեթէ ընդ- հանուր ազգիս խաբուելու պատճառ է եղած։ Իսկ եթէ երրորդն (այսինքն՝ Հայկի և նորա զաւակաց Հայեան լեզ- ուաւ խօսելն է առաստելական, Թող ուրեմն ինքն յայտ- նէ և հաստատէ պատմական ոտոյգ ապացոյցներով և ան- հերքելի պատճառներով և վկայութեամբք, ի՞նչ լեզու- աւ խօսեցաւ Հայկ յիւր հայրենիքը դառնալն յետոյ, կամ ի՞նչ լեզուաւ խօսում էին այն բազմաթիւ մար- դիկը, որք չէին գնացած ի Բաբելոն, այլ միշտ հաս- տատակեա բնակած էին Հայի հետ ի միասին Հայաս- տանումը յետ չըհերեղղի մինչ յվերադառնալն մեր Ազ- գապետ Հայկի ի Բաբելոնէ։

Թ.

Նայն էջումն՝՝ Աղաչ ո՛ խոստով առաքիանո՛ւթեամբ աշխատեալ հասցուել Հայոյ Ինձ՝ ինձ՛ն՛ո՛ւթիւ՝ Զամբեանը և Ի՛- գեբեանը, նոյեպես. են Հայոց ազգին ուսումնասէր տղերքին

պէմի ամնահին, ոչ քնաչան լեզուի պարծանքը,,։ Ինձի՝ Ձնանն, Ջամչեանն և Ալիշանն՝ թէ որպիսի բազմաթիւ ականաւոր գիտնական անձինք էին, վաղուց յայտնուած են ընդհանուր աշխարհին լուրեանց արժանաւոր պատկան վաստակներով, և գնացս կատարեալ և հիմնաւոր համոզմունքը, թէ Պատմութեան, թէ լեզուագիտութեան, թէ փիլիսոփայութեան և թէ Ազանասիրական ուսանող մէջ շատ լաւ ճանաչած են, ոչ միայն մերոյ նեայ ուսումնականը, այլ և Եւրոպացիք ևս, զոր որում ,, Ճշմարիտ աւանդութեան և իմաստութեան հանգուցը տարածվամբ ամենայն աշխարհներում և ամենայն տեղ հաւանութիւն է գտանում ,, (տես Ալպարեան վարդապետի մէջ, (էջ 192)։ Ուստի մի կամ երկու պարտաւոր հակառակ վկայութիւնն ընդդէմ հաղարաւորաց և բիւրաւորաց ոչինչ կհամարուի։ Ինչ շահ է ուրեմն գերապատիւ վարդապետին տգէտ և անվայելուչ ածականներով այսքան ծանր անարգանք տալ այնպիսի մեծանուն մատենադրաց ուսումնականութեան ,, Պաշած ու կրտըտաած ,, կչեզոք զայն։ Մեծ զայրս պատասխանով՝ ինքն գովութեան կարժանանայ, կամ իւր պատիւը կաւելցնէ. ոչ, ամենևին ոչ. այլ ընդ հակառակն իրրև անայդպատան ոմն զրաշխատ լինելով առաջի գիտնոց ուհեցած պատիւը ևս կրկորսուանէ, վասն զի ըստ նորին բանի ,, այն յորդութիւնը, որ պարտական կինք ցոյց տալ մեր եղբօրներին և քաւերին՝ պահանջում է, որ մեք նոցա պատիւը և բարի անունը մի այնպիսի մեծակշիռ բան հանդիսինք, որին համարձակութիւն չկար ձեռնամերձ լինել, ապա թէ ոչ, նոցա անձը կը վշտացնէինք և մեր անձը կանարգէինք։ (Ալպրպատասպանութիւնը էջ 90)։ Ուրեմն ինձ յայտ մնալին ասելի լռսիլ հարկաւոր չէ, թէպէտ վրդը մի ևս ինքն մնասէ, և ինչպէս բարւոք հանդիպ, այնպէս թէպէտ առնի իւր ադամանդեայ ճոմաշ, անդուշ, բայց հոգուսի-ոգի (1) ուսումնականութեամբ։ Այն թէ զայս ևս թէպէտ լաւ իմանայ, որ ուրիշ քաջութիւն գիտնականք (որք գոհութիւն Աստուծոյ պահպան չեն մեր ազգումը) ծաշած ու կրտըտած, կարձակատուր, կյիտուր ուսումնականութիւն տեսանում են առաւելապէս . . . մեռ։ Ես այս յայտնի է յայտնանէ, որ նորա միևնոյն ցայժմ ապեալ և հրատարակեալ գրուածքն, որք են Ժանդուտ Ճոփեբանո-Լինա, անհամ անալի Ճոփեղէն Հերոփոլ (Ա. Յբելենսան) անհարազատ Ալպրպատեպրան կրճէ, Լ արիւրլին-Լիտ Ճոնդէս նոր Ճոյախօսութեան, այս ամենքս կոտր քրքրուձ՝ կիսոտ, Ներսէս (2) կարկատան կտակըզուն բաներ են ըստ մեծի մասին յօտարալեզու գրքերից և օրինակներից Թարգմանած, հաւաքուած, զորս դժուարին չէ ինձ (եթէ զուք աշխատանքից չհրաժարիմ) ցոյց տալ մի ըստ միոջէ, վասն զի և ինքս ևս թէ և Ամսակրիա և Օինդ չգիտեմ, բայց շնորհօքն Աստուծոյ ունիմ փորձ ինչ տեղեկութիւն քանի մի լեզուաց, և Ալպրպատեպրանի Թարգմանութիւնն Գևբոնեանցին ընդդէմ հետ (որ Լ ուսերական հեղինակի զործ է) ի վաղուց բաղդատուած է զգուշաբար այն բարձրյն ուսումնասիրի աշխատութեամբ, որ Թարգմանչին շատ ծանօթ է, և ինձ ևս ոչ անծանօթ։

ի 3 մայիսի 1858 ամի Ալահան Բրամեան։

Ի ՇՈՒՐՆԱԼԻՆ։ (ոչո-պոյո-լին-ս։)

Ալահական ոմն այնքան ուշտ և ժլատ էր, որ ուտելու բանը ուզում էր, որ իսկի չհասնի, և ինքն նորան մի ատնդամ վազ չըտայ առնի։ Ան կըրնայ ի գնալն իւր ուրիք չկամենալով ձանապարհին վազ մնալ ուտելու մտորին, ատնիցը պաշար մի քանի քարեաս նկատնակ, և մին որուսկ (շուշայ) ոմնալի պատիր։ և ուր որ ձանապարհին վեր էր գալի հաց ուտելու, պատրի շուշին առաջիքն էր դնում, հացի մէկքին վրէն էր քաշում և ուտում։ Մին օր իւր խեղճ ծառայն համաձակեց ատրոջ պէս հացը քաշել շուշային և ուտել. բայց տէրը ինչպէս նկատեց այն, ատտիկ բարկացաւ ծառային վերայ, որ միւս անգամ այնպիսի համարձակ բան չանի, մէկ էլ մեծ պատիժ կրկրէ, որովհետև հացը շուշին քաշել սկսին օր, համ շուշին կքաշուի, ատաց, համ նորա միջի պատիրը կրհատանի։ Ասա ինչ անեմ ատաց ծառային, միշտ ցամաք հաց ուտեմ. պատասխանեց տէրն, ոչ, ոչ՝ ցամաք հաց մի՛ ուտի, դու էլ շուշի շաւաքի վրէն քաշի՛ քո հացը և կեր, մէկ որ ևս այպէս չառնէի, այսքան հարուստ չէինէի։

24 Հոկտեմբերի հանելուկն էր՝ Գամիշ։

Հանելուկ։

Ականի երկաթի որաբերան,
վայտեայ կռնիտ իմ ձեռս տան.
որ ուզեն գալով ղօր ամենայն
քաղէ, դազէ արտ, անդաստան։

Ա.

Печатать позволяется

Тифлисъ Іюня 21-го 1858 года. Цензоръ П. Кайтмазовъ.

Խմբագրիչ Աբելեան Հովսեփ Աղաբեկեան։
Ի Տպարանի Ալերսիանց Հոգևոր Ուսումնարանի ընծայեալ Աղգասիական Ըղձ Գեորգեայ Ջրբպետեանց։
ԹԻՖԼԻՍ։

(1) Այսու զի առ հասարակ ,, մարդուս գիտութիւնքը (ինչպէս ինքնին գրում Ալպրպատեպրանում էջ 220) հասուկուսոր բաներ են։

(2) Այս բառերս յուսամ թէ շատ ծանրագոյր կամ խորթ չերևին գերապատիւ վարդապետին, որովհետև նա ինքն ևս անկասկած ի գործ է ածած զանունը հետևեալ տաղումն։ ,, Այդ բանը չգիտեմ Աստուած ոչ ժողովուրդը և ոչ նորա մի քանի վայր ի վերոյ կիսոտ Ներսէս ուսումնական կանքը ,, առաջին ամպատեպրակումն էջ 32։